

Важливим аспектом є оптимізація співпраці усіх учасників процесу створення та підтримки конкурентного середовища. З цією метою було проаналізовано функціональні обов'язки усіх учасників вищевказаного процесу, результат якого дозволив нам дійти висновку про необхідність створення нової структури – Комісії з питань вивчення конкурентного середовища.

1. Коновалюк В.И. *Теоретические аспекты антимонопольной деятельности государства // Социально-экономические аспекты промышленной политики: Сб науч. тр./ НАН Украины. Ин-т экономики промышленности // Ред.: А.И. Амоша (отв. ред.) и др. – Донецьк, 2002 – С. 378 –385.*
2. *Методы определения монополю высокoй (низкoй) цены и монополю прибыли/ Авт. коллектив Н.С. Батаева, И.В. Гречишкина, А.А. Никифоров, А.Н.Чеканский, А.Е. Шаститко (руководитель); Бюро экон. анализа – М.: ТЕИС, 2001. – 208 с.*
3. Шерер Ф., Росс Д. *Структура отраслевых рынков: Пер. с англ. – М.: ИНФРА – М., 1997. – VI, 698 с.*
4. Авдашева С.Б., Розанова Н.М. *Теория организации отраслевых рынков: Учебник. – М.: ИЧП “Издательство Магистр”, 1998. – 320 с.*
5. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. – №1: Антимонопольне законодавство України. – 416 с.*
6. Саниахметова Н. *Конкурентное законодательство в государствах с развитой рыночной экономикой// Підприємництво, господарство і право. – №4. – 2003 – С. 5–8.*
7. Борисенко З. *Перше десятиріччя конкурентної політики в Україні // Економіка України. – № 11. – 2003 – С. 4–8.*
8. Марцин В. *Конкуренція як засіб антимонопольного регулювання товарних ринків// Регіональна економіка. –2003 – №3. – С. 35–44.*
9. Станько Н.Л. *Державне регулювання економічної конкуренції та обмеження монополізму // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2002. – С. 343–350.*
10. Власюк В. *Методическая полемика // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2003. – №3 – С. 37–41.*
11. *Розпорядження Антимонопольного комітету України „Про затвердження змін та доповнень до Положення про територіальні відділення Антимонопольного комітету України” від 18 лютого 2004 р., №205/8804.*

УДК 657.412.7

М.Є. Федевич, О.О. Верес

Національний університет „Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ

© Федевич М.Є., Верес О.О., 2004

Розглянуто досвід зарубіжних країн з питань створення і діяльності недержавних пенсійних фондів як фінансових посередників, визначено основні проблеми функціонування таких установ в Україні. На основі проведеного аналізу запропоновано шляхи і способи розв'язання проблем у сфері діяльності недержавних пенсійних фондів, описано основні перспективи і позитивні сторони їх розвитку для економіки України.

In the article the experience of foreign countries is considered in the questions of creation and activity of unstated pension funds as financial intermediaries, the fundamental problems of such Ukrainian establishments functioning are defined. Ways and methods of problem decisions are offered on the basis of conducted analysis, basic prospects and positives of unstated pension funds development are described for Ukrainian economic.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями . З огляду на катастрофічне зростання рівня бідності громадян пенсійного віку одночасно із зростанням частки пенсіонерів у загальному складі населення України й, відповідно,

зростанням навантаження на витратну частину державного бюджету, реформування пенсійної системи в Україні та розвиток недержавного пенсійного страхування є нагальною необхідністю.

Досвід деяких країн, насамперед Польщі та Угорщини, показує, що вмiле поєднання солідарної системи, персональних пенсійних програм та приватних пенсійних фондів, запровадження „перехідних” пенсій, покриття витрат на проведення пенсійної реформи за рахунок надходжень від приватизації дозволяють здолати труднощі пенсійної реформи. Не в останню чергу проблеми переходу до ринкової економіки і реформування систем пенсійного забезпечення в цих країнах було пом’якшено завдяки ефективній системі управління пенсійними фондами, чіткому розмежуванню суто пенсійних коштів і соціальної допомоги, а також запровадженню системи стимулів для накопичення пенсійних внесків.

В Україні впроваджено трирівневу систему пенсійного забезпечення. Третій рівень – це система недержавного пенсійного страхування, яка має забезпечити додаткову пенсію шляхом акумулювання добровільних внесків працюючих на свої власні пенсійні рахунки в недержавних пенсійних фондах. Саме завдяки недержавним пенсійним фондам стає можливим підвищити пенсії, зробивши це за рахунок перетворення Пенсійного фонду з бюджетно-страхового на дійсно страховий [1, с.5]. Оскільки з 1 січня 2004 року введено в дію Закон України „Про недержавне пенсійне забезпечення”, все більшої актуальності набувають питання, пов’язані з недержавними пенсійними фондами: їх створенням, перспективами діяльності, проблемами функціонування [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Багато країн вже мають досвід і бачать реальні перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів. У Росії недержавний пенсійний фонд – некомерційна організація соціального забезпечення, виключним видом діяльності якої є недержавне пенсійне забезпечення учасників фондів. Функціями недержавного пенсійного фонду є укладання договорів з учасниками фонду та акумуляція пенсійних внесків. Проводити свою діяльність недержавні пенсійні фонди в Росії можуть лише за наявності відповідної ліцензії [3].

На противагу практиці Російської федерації можна розглянути досвід пенсійної реформи в Казахстані, де пенсійні фонди є прибутковими установами і мають задовольняти досить високі вимоги щодо розміру статутного капіталу. В умовах Казахстану пенсійні фонди можуть одержувати непогані прибутки. Однак, навіть маючи великий статутний капітал і спрямовуючи весь прибуток у резерв, для задоволення вимог щодо розміру резерву пенсійним фондам доводиться вкладати додаткові кошти [4,с.2].

У країнах Західної Європи та СНД, зокрема, в Росії, є закон або про неприбуткові організації, або про недержавні організації. В Україні також вже прийнято Закон „Про недержавне пенсійне забезпечення”, що відкриває широкі перспективи розвитку і становлення недержавних пенсійних фондів у нашій державі. Але навіть в уже прийнятому законі є ряд прогалин і неточностей, які вимагатимуть поправок ще не один рік.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми, котрим присвячена стаття. Українські недержавні пенсійні фонди, які повинні стати провідниками фінансово-кредитної системи України, сьогодні існують скоріше на папері, ніж насправді, не функціонуючи як повноправні суб’єкти фінансово-кредитних відносин. Про існування таких пенсійних фондів широкому загалу населення практично нічого не відомо, оскільки вони не пропонують свої послуги внаслідок своєї низької потужності та правової неврегульованості питань про порядок надання послуг із забезпечення додаткового пенсійного страхування. Існує також ще одна причина, яка стримує розвиток цього сегмента фінансових посередників: у свідомості пересічного українця немає чіткої межі між трастами та пенсійними фондами. Тим паче, що в період „трастової лихоманки” багато структур використовували в своїх назвах словосполучення „пенсійний фонд” і пропонували „послуги” з трастового управління грошовими ресурсами, забезпечення додатковою пенсією за умови досягнення пенсійного віку, а також одноразової виплати коштів родичам у випадку його смерті. Це є однією з основних проблем недержавних пенсійних фондів в Україні – недовіра населення. Адже при певному

збігові обставин і за відсутності конкретних запобіжних механізмів недержавні пенсійні фонди можуть стати третім проявом відомих усім „трастів”. Саме виходячи з передумов, які є базою для формування недержавних пенсійних фондів в Україні, у суспільстві спостерігається стійка і стабільна ситуація недовіри до будь-яких форм недержавного пенсійного забезпечення [5, с.10].

Сьогоднішня ситуація в Україні така: із 47-ми організацій, що провадять діяльність з недержавного пенсійного забезпечення, лише 22 безпосередньо працюють за профілем. Місцеперебування 12-ти інших взагалі не встановлено. І це при тому, що скандали з пенсійними фондами у нас уже були, але ніхто з представників влади не робив з цього проблеми. Ні прокуратура, ні інші правоохоронні органи особливо цією проблемою не переймалися [6, с.18].

Зовсім дивна ситуація з недержавним пенсійним страхуванням. За нинішніх умов недержавні пенсійні фонди є посередниками між пенсіонерами та банками. За останніми відомостями, усі фонди тримають гроші своїх клієнтів на банківських рахунках.

Як правило, фахівці називають, можливо, єдину відмінність між банківськими заощадженнями і заощадженнями в пенсійних фондах – пенсійні фонди акумулюють довготермінові заощадження. Тобто, люди на досить довгий час відмовляються від використання цих коштів. Мова йде не про 5–10 років, а про 20–30, а то й 40 років. Чи вигідно це економіці? Безумовно, вигідно. Це означає, що бізнесові структури, підприємці, а також уряд можуть розраховувати на ці кошти, використовувати їх досить тривалий термін. Це вигідно не лише підприємствам, але й уряду, адже уряд теж може випускати довготермінові державні облігації з погашенням, наприклад, через 30 років, а пенсійні фонди зможуть їх купувати. Якщо це вигідно практично всім сторонам, то, очевидно, доцільно певним чином стимулювати ці заощадження.

Інструмент недержавних пенсійних фондів дуже близький до інструменту банківського. Якщо ми зацікавлені в цьому специфічному інструменті (недержавних пенсійних фондів), а не прагнемо обмежитися виключно банківською сферою, то нам необхідно знаходити баланс між зацікавленістю громадян у цих фондах; самих фондів у своїй роботі і держави як цілісного утворення для гарантії того, для чого ці інструменти були створені.

Такий інструмент, як недержавні пенсійні фонди, потрібен. Але фонди мають так само бути „причесані”, як і банки. Наприклад, банк має право прийняти чужих грошей у вигляді депозитів не більше за 20 гривень на гривню власного капіталу. Пенсійні фонди теж беруть чужі гроші, але, маючи власного капіталу декілька сот тисяч гривень, вони можуть прийняти мільярди, не ризикуючи своїми власними грошми.

Банки також формують резерви. Тобто з кожної гривні депозиту банк якусь копійку перераховує на резерви, а резерви пенсійних фондів не залежать від кількості грошей, які прийняло управління. Отже, різниця між активами і пасивами сягає тисяч разів. На папері компанія ліквідна, насправді — вона банкрут. І закон дозволяє речі, які можуть призвести до банкрутства цих компаній і зникнення грошей пенсіонерів.

У нас не створено інфраструктури фінансових інститутів. Щодо внутрішніх заощаджень населення, то такий інститут, як недержавні пенсійні фонди зовсім не задіяний. Це – „довгі” і відносно дешеві гроші. Тож можна розглядати недержавні пенсійні фонди як ще одну з точок економічного зростання [1, с.5].

Цілі статті. Основне завдання, яке ставиться у цій статті, полягає в аргументації необхідності впровадження і забезпечення ефективності функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні як інструмент забезпечення реалізації системи недержавного пенсійного страхування. З метою виконання цього завдання і обґрунтування реальності такої перспективи пропонується ряд способів і шляхів його реалізації.

Виклад основного матеріалу досліджень із повним обґрунтуванням отриманих наукових даних. Недержавний пенсійний фонд – це один з елементів недержавних неприбуткових організацій. У країнах з ринковою економікою недержавні організації надають послуги приблизно в обсязі 13% від ВВП [7].

У розвинутих країнах надзвичайно велике значення й широкі перспективи має процес розвитку недержавних пенсійних фондів як досить вагомих, дуже впливових фінансових посередників, які акумулюють значні кошти та інвестують їх з метою отримання прибутків, зростання вартості цих коштів для подальшої виплати пенсій. І переваги саме цього напрямку полягають ось у чому. Це, по-перше, розподіл ризику. Тобто, коли людина вкладає свої кошти з метою забезпечення старості до банку або в надійні цінні папери, то вона не може розподілити ризику. Адже ніхто не може сказати, що відбудеться навіть з найнадійнішим банком через 10–20 років або з тим чи іншим емітентом цінних паперів і якою мірою навіть держава зможе виконати свої довготермінові зобов'язання. А кошти, які вкладає людина, є досить невеликими, розподілити їх між різними видами вкладів доволі важко. Так ось, пенсійний фонд акумулює значні кошти, тому що працює з багатьма людьми й може розподілити ризику. Він може частину коштів вкласти в надзвичайно надійні цінні папери з одним терміном, потім їх реінвестувати, може їх вкласти в різні фінансові установи. Тобто, може розподілити ризику за видами, за термінами, за напрямками.

По-друге, людина, коли здійснює таку інвестицію безпосередньо з метою забезпечення старості, має якесь основне місце роботи. Вона має професійні знання за фахом, але не зобов'язана і не може бути фахівцем з питань інвестицій. Тобто для того, щоб зробити інвестицію, треба мати доступ до величезних обсягів інформації, мати можливість інтерпретувати цю інформацію. Й вимагати цього від людини, яка працює на заводі, в інституті чи деінде, не можна. Тому друга перевага таких пенсійних фондів полягає в тому, що вони, закумулювавши значні кошти, спроможні найняти фахівців з питань інвестицій, для яких саме це й є професією. Вони можуть сплачувати їм винагороду, скажімо, залежно від росту активів цього фонду. Тобто, коли завдяки вдалим інвестиціям збільшується сума грошей, то частина виплачується тому, хто управляє цими активами.

По-третє, це – вкладання пенсійних коштів. Навіть при тому, що фонди повинні (це має бути передбачено державою) помістити кошти в надійні активи, це все одно вигідніше, ніж вкладання коштів, скажімо, в банківську систему на зразок вкладів. І навіть порядок цієї доходності може бути іншим, скажімо, 5% або 15% чи 3% або 13%. Адже тут практично відсутні посередники. Винагорода керуючому активами може виплачуватися лише від зростання активів. Банк є посередником, який бере кошти за одну суму, а повертає їх із іншої. Фонд не такий посередник: все, що взяв, він вкладає, весь прибуток належить саме його учасникам. Це – друга серйозна перевага. Третя: як для фондів, так і для їхніх учасників, і для економіки загалом вигідно, якщо фонд закумулював дуже великий обсяг коштів. Тоді він може відчутно впливати на управління. Тобто коли він є великим акціонерним товариством, він впливає на керівництво шляхом обрання своїх представників до ради директорів, до наглядової ради, на менеджерські посади з метою, щоб підприємство працювало саме на користь акціонерів, а не свого менеджменту. Це – значні переваги і завдяки ним у США активи пенсійних фондів, маючи більшу тенденцію до зростання, вже перевищили активи комерційних банків. Тобто, люди, пересвідчившись, що це вигідно, довіряють фондам.

Є інший бік справи, особливо важливий відносно таких специфічних видів активів, як пенсійні фонди. Безперечно, в жодному разі не можна допустити появи нових фінансових пірамід. Але, з іншого боку, не треба лякати один одного можливістю перетворення таких нових видів фінансових інституцій, як недержавні пенсійні фонди, на ще одні фінансові піраміди. Адже існують рецепти, методи, як запобігти такому перетворенню. По-перше – це жорсткі вимоги до обсягів та напрямків інвестицій, тобто це розподілення ризиків у часі, за напрямками руху цінних паперів. Друге – це розподіл обов'язків між фінансовими інституціями, які обслуговують пенсійні фонди, скажімо, між інвестиційним керуючим та зберігачем активів. Це жорсткі вимоги щодо ліцензування, постійного контролю фінансового стану таких установ – як керуючого активами, так і зберігача. Це розподіл функцій між ними, чіткий та взаємний контроль, особливо контроль зберігача за діями керуючого, а також міцний ефективний державний контроль за використанням інвестицій.

Оскільки пенсійний фонд є фінансовою установою, що інвестує кошти, має існувати державний регулюючий орган з цих питань. Як правило, в багатьох країнах це є саме комісія з цінних паперів. Такий орган має достатньо повноважень і достатньо ресурсів для здійснення регулювання та контролю.

Недержавні пенсійні фонди взагалі не можна залишати напризволяще. У країнах, які вже мають значний досвід роботи з недержавними пенсійними фондами, існують органи, які ліцензують, відкривають, контролюють їхню діяльність. Але контроль повинен бути в розумних межах, щоб він, з одного боку, не стримував ініціативу недержавних пенсійних фондів, а з другого, не дозволяв надмірне втручання держави.

Стосовно можливого вкладання коштів, то сьогодні наш ринок цінних паперів не виконує повною мірою функції перерозподілу коштів від тих, хто їх має, до економіки, а також є дуже залежним від іноземних інвесторів. А для вітчизняних інвесторів немає надійного інструменту, хоча саме вони і створюють стабільність. Особливо важливою є роль пенсійних фондів як таких, що мають у своєму розпорядженні „довгі гроші”, вкладені на 10 чи навіть 20–30 років. Таких грошей сьогодні на ринку просто немає. Саме вони, коли з'являться, і стануть інструментом розвитку ринку.

Ще одним позитивом є те, що недержавні пенсійні фонди є більш стійкими, ніж приватні. Недержавні неприбуткові пенсійні фонди переважну частину своїх коштів спрямовують на статутні цілі, тоді як приватні пенсійні фонди, перш за все, зацікавлені в отриманні прибутку з грошей населення. Решту, яка залишається, вони можуть спрямовувати на пенсійне забезпечення громадян. Справа в тому, що існує складний структурний механізм, куди спрямовувати ці кошти. Це розпилення коштів за різними сферами саме фондового ринку робить їх більш стійкими й, окрім того, цей обсяг прибутку, який іде на пенсійне забезпечення, приваблює населення тим, що весь цей прибуток можна використати для забезпечення власної стабільності на пенсії. Тому вони й мають пріоритет в економіці країн Західної Європи перед приватними страховими організаціями [8, с.81].

За допомогою недержавних пенсійних фондів можна було б обмежити ріст тіншової зарплати, тому що люди будуть зацікавлені в тому, щоб легалізувати більшу частину свого доходу з надією на отримання дивідендів на старість. Це лише один аспект, який стосується внутрішніх заощаджень.

Висновки. Необхідно розвивати недержавні пенсійні фонди, незважаючи на проблеми в пенсійному забезпеченні, певні труднощі в розвитку недержавного пенсійного страхування, фактори, які стримують ініціативу потенційних приватних підприємців.

Передбачений Законами України „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” та „Про недержавне пенсійне забезпечення” шлях реформування пенсійної системи є логічним продовженням та складовою частиною економічних реформ у країні. Необхідно домагатися суворого його виконання, адже наведені факти свідчать про можливість ефективного стимулювання економічного розвитку та стабілізації економічної ситуації в Україні за допомогою впровадження в дію недержавних пенсійних фондів.

При подальших дослідженнях у даній галузі доцільно приділити увагу питанням, що пов'язані з управлінням активами недержавних пенсійних фондів, альтернативам вкладення коштів та визначенню найефективніших з них, розробці моделі інвестування коштів недержавними пенсійними фондами та способів оцінки і зниження ризиків таких інвестицій.

1. Зайцев А. Недержавний пенсійний фонд допоможе пенсіонеру (недержавні пенсійні фонди) // Урядовий кур'єр. – 1994. – 17 грудня. – С. 5. 2. Закон України „Про недержавне пенсійне забезпечення” від 09.07.2003 // www.rada.kiev.ua. 3. Пась О. Негосударственные пенсионные фонды в Украине: проблемы, перспективы, иностранный опыт. // www.econotit.ru. 4. Бебик В. Недержавні пенсійні фонди: (світовий досвід) // Слобідський край. – 1995. – С. 2. 5. Негосударственные пенсионные фонды: новый способ мошенничества или перспективная форма социальной защиты? // Мост. – 1995. – 4–10 декабря. – С. 10. 6. Миць Г. Недержавні пенсійні фонди потурбуються про старість. // Економіка. – 2004. – №33 – С. 16–22. 7. Український незалежний центр політичних досліджень. Як забезпечити власну старість? Перспективи розвитку недержавного пенсійного страхування в Україні // www.ukrcentr.com.ua. 8. Силин А. Негосударственные и дополнительные формы пенсионного обеспечения за рубежом // Труд за рубежом. – 1994. – №3. – С. 79 – 92.